

TOSH BOLNINTSA

Kalmuratova Tumaris

Berdoq nomidagi QDU Tarix fakulteti Arxeologiya iqtisosligi 2-kurs talabasi

Jumamuratov Begman

Berdoq nomidagi QDU Tarix fakulteti Tarix iqtisosligi 2-kurs talabasi

Annotaciya: *Chimboy shahri paydo bo'lish tarixi, uning o'rganilishi, podsho Rossiyasi tomonidan ishg'ol etilishi, administrativlik boshqarilishi, xalq qozg'olomlari va ushbu davrdagi Tosh bo'lnintsaning bajargan vazifasi haqida.*

Tayanch tushunchalar : *Chimboy shahri, Shohtemir, Chin-boy, tosh bo'lnintsa, Podsho Rossiyasi, bolis, uchastka, pristav*

Chimboy shahri Respublikamiz hududidagi eng qadimiy shaharlardan biri bo'lib topiladi. Chimboy shahri foyda bo'lishidan boshlab chu kunga qadar katta davrda qoraqalpoq aholisining milliy ham madaniy meroslarini o'zida saqlab kelayotgan tarixiy ham arxeologik yodgorliklarni o'zida jamlagan shahar bo'lib kelmoqda. Amudaryoning ong qirg'og'idagi qoraqalpoq aholisining rivojlangan markazi bo'lgan Chimboy shahri foyda bo'lishi haqida bir necha fikrlar ham aholi og'izaki rivoyatlari keng tarqalgan.

Qoraqalpoq xalqining og'izaki adabiyotini o'rgangan, taniqli olim Q.Oyimbetovning bayon qilishicha " Chimboy shahrining foyda bo'lishi eshitishimcha, qal'a paydo bo'lmastan oldin chu yerda Chin-bay degan odam yashagan ekan. Ko'chma shorvalar qish oylari kelib uch -to'rt oylab sigirlarini sotib yozi bilan ozuqa bo'lishi uchun don g'allalarini olib savdo qiladi ekan. Bahor mavsumi kelganidan so'ng Chimboyning bozori yopilib, savdo-sotiq ishlari to'xtaydi ekan. U so'nggi davrlarda Chimboy qishta ham, yozda bozor bo'lib, Chimboy shahri katta shahar, katta qal'a bo'lgan ekan " deydi [1].

1873-yili Amudaryoning o'ng qirg'og'ida xalqlar Rossiya tarkibiga o'tishi bilan Amudaryo bo'limi tuzildi. U ikki uchastkaga bo'lindi. Uning birinchi uchastkasi hozirgi Amudaryoning pastki ong qirg'og'idagi xalqlar qarab, uning markazi Chimboy shahri bo'lgan. 1875-1876-yillari komissiyaning taklifi bilan, maxalliy va ma'muriy sohalarni va amaldorlarni belgilash bo'yicha saylov o'tkazildi. Ong tarafdagi ikki uchastkada bolisliklarga, ular bo'lsa qishloq jamoatlarga bo'lindi. Chimboy uchastkasi dastlab 9, keyinroq 12 bolisga bo'lindi. Bolisning boshqaruvchisi bolis bo'ldi. Chu vaqtlari Chimboyda bolisligi 37 oqsoqollikga ajratildi [2].

1876-yili bolis saylash vaqtida qozilar ham saylandi. Qozi, bolis, oqsoqollar uch yil muddatga saylandi. Ushbu saylashda Chimboy uchastkasi besh sudga bo'lindi. Chimboy uchastkasi boshlig'ining boshqarish binosi dastlabki vaqtlarda Nukus shahrida joylashgan bo'lsa, vaqt o'tib Chimboy shahriga ko'chirilgan. Bunga misol Chimboy

shahridagi Tosh bolnintsa binosi. Ushbu joy Podsho Rossiyasi vaqtida ham kengash hokimiyati davrinda ham boshqarish markazi bo'lib qolmasdan, shuningdek xalqimizning tarixida katta ahamiyatga ega tarixiy voqealarning markazi bo'lganligi ma'lum. Shu yerda 1916-yili aholi qozg'oloni bo'lganligi belgisi [2].

1919-yilning bahoridan boshlab kengashlarga qarshi harakat yangidan kuchaya boshlaydi. Bu vaqtda Chimboy uchastkasida bolsheviklarga qarshi Ural kazaklarining atamani Mixail Filchev otryadiga qo'shildi. 1919-yili 29- iyulda To'rtkulga Chimboy uchastkasiga 17 odam tarkibida maxsus komissiya yuborildi. Ular Turkiston markaziy ijro qo'mitasining a'zosi A. N. Xristoforov boshchiligidagi taniqli raxbar kommunistlar Kosyanenko, Frolov, I. Brinkman, N. Sladkov, M. Yunusov, Shpenov, F. Litovskiy, U. Tinchbaev va boshqalar edilar. Ular Chimboyga borib, shahar ijro qo'mitasin tarqatdi va kengash tartibin o'rnata boshladi. Yanada komissiya ahvolning qiyinlashishiga aloqador To'rtkuldan Chimboyga yordam uchun xarbiy otryad so'radi. To'rtkuldan kommunist Zamislyev va Nikolaev boshshiligida Chimboyga 80 odam tarkibida qurolli otryad yubordi.

Lekin ataman Filchev Chimboyni egalladi va komissiya a'zolarini o'ldirdi. M. Filchev otryad To'rtkuldan Chimboyga yuborilgan qizil xarbiylarning yo'lini to'sdi va 1919- yili 15-avgustda kechasi Tazqarada ularga urish oshdi. Bundan so'ng M. Filchev Chimboy uchastkasi hukumatining rahbari deb e'lon qilindi. Uni Juneydxon qo'llab -quvvatladi. Ular birlikte To'rtkulga yurush qilish haqida kengash o'tkazdi. Lekin Charjovdan Shaydakov rahbarligida yangi kuchlar yuborilib, ular Nukusda kengash hukumatini o'rnatdi [3].

1919-yili 5-14-avgust kunlari ushbu shifoxona binosi komissarlarnining shtabi va ularning yashagan binosi bo'lganligi belgisi. Bu joyga ya'ni Tosh bo'lnintsaga joylashgan To'rtkul komissarlari Chimboyda bo'layotgan voqealarni bartaraf etish va shu asnoda holatni barqarorlashtirish uchun bir qancha ishlar amanga oshirildi. Kengash hokimiyati o'rnatilishidan avval bu yerga asos solingan yani 1913-yili qurib bitkazilgan. Bu joy shu kunga qadar yangi qurilishlar ko'zga tashlanmaydi va juda yaxshi saqlanmoqda [4].

Keyingi vaqtdagi maqolalarga e'tibor berib qaraydigan bo'lsak Tosh bo'lnintsa haqidagi tarixqa hali ham to'ldirishlar zarur deb o'ylaymiz. Sababi o'sha davrdagi xalqimizning boshqarish tarixida belgisi o'ringa ega Nukus (Nukusdagi joy hozir nosoz) va Chimboydagi toshdan solingan bu joylar bitta vaqtda sholinadi. Ushbu davrda uchastka pristavining joylashuv o'rnini Nukusdan Chimboyga ko'chirilishi, Chimboydan uchastka pristavi uchun joy solish kerakligi aytiladi. Bu haqidagi masala 1897-yili ko'tarilgan bo'lsa, oradan 4 yil o'tgach so'ng 1901-yili 9-yanvardagi ma'lumotta Chimboy uchastkasi pristavi uchun Chimboydan tezroq qurilishni boshlash kerakligi aytiladi. 1901-yili 15-fevralda bo'limning muhandisi kapitan Zarakov solinadigan joyning proekti va smetasi ishlanganligini ifoda etadi. 1901-yilning 9-aprelinde pristav turadigan imoratni qurish uchun o'rin ajratilib, uning atrofida obodonlashtirish yumushlari boshlanganligi aytiladi. Biroq bu ish keyinga qoldirila beradi. Tarixiy malumotlarga qaraganda 1914-yili Nukus va Chimboydagi joyning qurilishi boshlanib, bu bo'yicha shartnoma tuzilib, u 1916-yili 15-

iyulida bitirish zarur bo'lgan. 1914-yili 21-avgust kuni Amudarya bo'limining nachalnigi Troshkin va Tashkentli Olim Xoja Hokimxojaev o'rtasida Nukus va Chimboyda uchastka shifoxona qurish haqida shartnoma imzolanadi. Buning loyihasi va smetası 1909-yili 13-oktyabrda Turkiston general-gubernatori tomonidan tasdiqlangan. Shartnoma bo'yicha shifoxonaning qurilish ishlarining barchasini ishlash va bitirishni Olim Xoja Hokimxojaev o'zlar javobgarligiga olib, qurilishni 1916-yili 15-iyunga deb yoritilgan. Shartnomada qurilishning ososini solish, g'ishtlarni tayorlash, ustachilik ishlari, suvash ham boshqa ishlarni bitiruv vaqtiga qadar aniq yoritilgan. Umumiy Nukustagi va Chimboydagi shifoxonaning har biriga sarflangan sarmoyasi 31726 r. 26 k. deb belgilangan [5].

Umumiy qilib aytganda, XX asrda O'rta Osiyoda Podsho Rossiyasi hukmronligi davrida hududda bir qancha qozg'olonglar bo'lib turgan. Shu maqsadda Amudaryoning ong qirg'og'idagi qoraqalpoq xalqining markazlashgan joyi sifatida Chimboy uchastkasi katta ahamiyatga ega bo'lgan. Shu maqsadda Chimboy shahrida hudda ikkinchi bo'lgan marzar qurilish uchun harakat bolshlangan va qurib bitkarilgan. Tosh bo'lnintsa yuqorida aytilganidek administrativlik marzak va shifoxona vaziyfasi o'tagan.

ADABIYOTLAR:

1. Ayımbetov Q. " Xalıq danalıǵı " - Nókis 1988.
2. Qudiyarov A., Ramatullaev M. " Shımbay tariyxı haqqında " - Nókis 2013.
3. Mambetullaev M.M., Turebekov M., Yusupov O. "Qaraqalpaqstan tariyxı " - Nókis 2010.
4. Үббиниязов Ж., Есбергенов Х. Комиссарлар естелиги.// ӨзРИАҚҚФның Хабаршысы. 1988. №3.
5. Қудияров А. Нөкис қаласы тарийхынан.// «Еркин Қарақалпақстан» 13-август 2002-жыл. Қудияров А. Нөкис тарийхының гүўасы.// Нөкис ҳақыйқаты. 11-сентябрь 2003-жыл.//